

טלית עולי התורה במנחה

על מנהג ותיקין נוסף שמרו באשכנז. עולי התורה ועוסקי המצוה בקריאת התורה של מנחה בשבת או תענית ציבור, אינם מסירים את הטלית מעליהם אחר גמר מצותם, כי אם נשארים מעוטפים עד אחר קדושה דש"ץ. מנהג זה היה מקובל בתפוצות אשכנז מני דורות, ורבי יאיר חיים בכרך בעל 'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב) כתב עליו: "במדינות הללו... מי שיש לו מצוה בבית הכנסת במנחה בקריאת התורה, נשאר מעוטף בתפלת המנחה עד אחר הקדושה דש"ץ".¹⁴⁰

קל להבין טעמו של מנהג זה. עטיפת טלית אינה מדיני תפילת שחרית דוקא, ומצד חשיבות התפילה אין סיבה לחלק בין שחרית למנחה לענין טלית ותפילין, כפי שכתבו כמה פוסקים.¹⁴¹ זו הסיבה שבימי גורי האריז"ל (רצ"ד של"ב) נהגו בארץ ישראל ובכל מלכות ישמעאל להתעטף בטלית ולהתעטר בתפלין גם במנחה,¹⁴² על פי דרכו של האריז"ל עצמו.¹⁴³ בדורות האחרונים עדיין עשו זאת מקובלי 'בית אל' בירושלים,¹⁴⁴ חבריהם בקהילת 'בית יעקב' בחברון,¹⁴⁵ בודדים כמותם בקהילות ספרדיות שונות,¹⁴⁶ ובקהילות טורקיה, "בפרט בשבת, יחד כולם מתעטפים בציצית",¹⁴⁷ וכן כל הציבור

¹³⁹ הרב יעקב שטרנפלד, 'מנהגי ק"ק אהבת תורה', בתוך: ספר היובל של קהילת 'אהבת תורה' בחיפה, חיפה תש"ן, עמ' 59.

¹⁴⁰ מקור חיים, סי' ל"ז סעיף א'.

¹⁴¹ עי' שו"ת רדב"ז, ח"ו, סי' ב' אלפים רע"ו; שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ל"ט, ק"ז; סידור הגר"א לרנ"ה הלוי, ח"ב, דף לד ע"ב, לקוטי דינים וביאורים, סעיף א'. אך עי' משך חכמה, בראשית יד, כג, שביקש למצוא רמז לכך שדוקא בשחרית מתעטפין בטלית.

¹⁴² סדר היום, סדר תפלת המנחה; של"ה ריש מסכת חולין; ר"י האן, יוסף אומץ, סי' תצ"א. ועי' שו"ת רמ"ע מפאנו, סי' ל"ט; מג"א סי' ל"ז ס"ק ב'; ראשית חכמה, שער ג' פרק ו'; ר"מ פופרס, אור צדיקים, עמוד התפילה, סי' כ"ה אות ה'; אור הישר, מהד' ירושלים תשמ"א, עמ' רצא; הרב חיד"א, מורה באצבע, סי' ג' אות קכ"ה; שו"ת חיים שאל, ח"א, סי' א'; שו"ת רב פעלים, ח"ב או"ח, סי' ה'.

¹⁴³ שלחן ערוך של רבינו יצחק לוריא זלה"ה, ה' זמנים שמותר להזדווג, סעיף ה'.

¹⁴⁴ כף החיים, סי' י"ח ס"ק י"ב.

¹⁴⁵ מנהגי ק"ק 'בית יעקב' בחברון, מוסדו של הגר"א מני, ירושלים תשנ"א, סעיף כ"ו.

¹⁴⁶ בן איש חי, שנה א', פ' ויקהל, סעיף ו'; שם, שנה ב', פ' חיי שרה, סעיף ב'; שם, שם, פ' ויקרא, סעיף י"ח; שער המפקד, נא אמון תרס"ח, דפים ג ע"ב - ד ע"א.

¹⁴⁷ שו"ת לב חיים (פאלאג'י), ח"א, סי' צ"א, דף קכד טור ב.

בקהילה הפורטוגזית באמשטרדם התעטף בטלית במנחה של שבת,¹⁴⁸ זאת על פי המבואר בספרי המקובלים כי "בשבת במנחה בעת אמירת 'ואני תפלתי' יתעטף בטלית".¹⁴⁹

יחידי סגולה באשכנז נהגו כן בימי רבי יעקב ריישר בעל 'שבות יעקב' (ת"ל תצ"ג),¹⁵⁰ ביניהם המתענים בערב ראש חודש.¹⁵¹ בכל תענית ציבור, שיש בה קריאת התורה, נהגו בימי רבי יואל סירקש בעל 'בית חדש' הב"ח (ת"ח) בכמה מקומות "שלו בשין טלית במנחה".¹⁵² בבית מדרשו של הגאון רבי אליהו מווילנא הגר"א (ת"ף-תקנ"ח) מידי יום ביומו היו "מתפללין מנחה בטלית ותפלין".¹⁵³ גם רבי נתן אדלר מפפד"מ (תק"ב-תק"ס) היתה תפילת מנחה שלו בטלית ותפילין,¹⁵⁴ וכן רבי עקיבא איגר (תקכ"ב-תקצ"ח) בכל יום "תפלת מנחה... התפלל מעוטף בטלית ותפלין".¹⁵⁵ סיפר רבי יעקב צבי כ"ץ בעל 'לקט קמח החדש' (-תשכ"ד): "ראיתי פעם אחת הגאון בעל 'חזון איש' שבא מעוטף בטלית במנחה להתפלל".¹⁵⁶ על פי זה הסביר הלכה: "הלובש טלית במנחה ושאר העולם אין לובש, אין בזה משום 'לא תתגודדו', שידוע לכל שהוא רשות, דאין חיוב ללבוש טלית... וראיתי פעם אחת הגאון בעל 'חזון איש' דבא מעוטף בטלית למנחה בשבת, הוא לבדו".¹⁵⁷

ברם, ברוב הארצות לא הנהיגו רבותינו עטיפת טלית גדול במנחה כדי שלא להטריח על הציבור. רבי יעקב עמדין (תנ"ח-תקל"ו) נקט לעצמו עמדת בינים בענין זה: "אין ההכרח גדול כל כך להצריך טלית לתפלת המנחה, דרחמי היא ואין בה חובת קריאה... ומיהת בשעה שיש קריאת התורה במנחה, בודאי אני מתעטף לכבוד התורה שניתנה במנוח ראש ובאימה, ומכל מקום איני מברך על העיטוף כלל, אם לא בשחר".¹⁵⁸

על כל פנים הנהיגו רבותינו שבאשכנז, כי מי שכבר התעטף בטלית מחמת קריאת התורה של מנחה, לא יפשוט אותה. ה'חות יאיר' מלמדנו שבארצות

¹⁴⁸ רש"ט גאגין, כתר שם טוב, ח"א, קיידאן תרצ"ד, עמ' ה; רי"צ כ"ץ, לקט הקמח החדש, סי' ח' ס"ק מ"ז.

¹⁴⁹ ר"מ פופרס, אור הישר, מהד' ירושלים תשמ"א, עמ' רצו.

¹⁵⁰ שו"ת שבות יעקב, ח"ב, סי' כ"ג.

¹⁵¹ שם, סי' כ"ד.

¹⁵² ב"ח או"ח סו"ס י"ח.

¹⁵³ מעשה רב, סי' ס"ג.

¹⁵⁴ תקנות רבי נתן מאז מפפד"מ, קובץ בית אהרן וישראל, גליון נא, שבט-אדר תשנ"ד, עמ' קלט.

¹⁵⁵ ר"ש סופר, חוט המשולש, תל אביב תשכ"ג, עמ' קפט.

¹⁵⁶ לקט הקמח החדש, סי' ח' ס"ק מ"ז.

¹⁵⁷ שם, סי' י"ח ס"ק ז'.

¹⁵⁸ מור וקציעה, סי' כ"ד, ד"ה אמנם. ועי' בסדורו 'עמודי שמים', אלטונא תק"ה, דף שצה ע"א, סעיף 9.

אשכנזי נהג גם כל בעל 'יארציט', אף שאינו עובר לפני התיבה, להתעטף בטלית לפני מנחה עד סוף התפילה ותחנון שאחריה. לאור זאת הסביר, שאם אין מקובל אצלנו שכולם מתעטפים בטלית במנחה, אזי לפחות אין אנו מסירין את הטלית במנחה אם כבר מעוטפים בה מחמת מצוה.¹⁵⁹

נמצינו למדים שגנאי הוא להפסיק ולבטל מעשה של כבוד מצוה, אם כבר ממילא עושים את אותו ענין של כבוד, ואינו דומה למי שלא התחיל באותו ענין כלל ופטור ממנו. סברא זו, לענין עמידה בעניית קדיש, השמיעו מהרי"ל ושאר הפוסקים המתירים לישיב בשעת אמירת קדיש, באומרים כי היושב בקדיש אינו צריך לקום לענייתו, אך כל קדיש שתופסו מעומד, לא ישיב בו עד שיענה 'אמן יהא שמיה רבא'.¹⁶⁰

על דרך זו מוסבר מנהג בני מזרח אירופה שלובשים 'קיטל' ('סארגנס') רק ביום כיפור ולא בראש השנה (באשכנז כל הציבור לובשו גם בראש השנה), מלבד שליחי הצבור שלובשים אותו גם בראש השנה. רבי אפרים זלמן מרגליות בעל 'בית אפרים' (תקכ"א-תקפ"ח) מתארו לפרטיו: "יש מקומות [=אשכנז] שלובשים כל הקהל הכתונת לבן שקורים 'קיטל' כמו ביום כפור, ובמקומות אלו [=פולין] לא נהגו כן, ואין לובשין 'קיטל' רק המתפללים והתוקעין והכהנים העולים לדוכן... ונוהגים שגם המתפלל פסוקי דזמרה עד 'המלך' לובש 'קיטל', ועל הרוב אינו פושטו עד גמר תפלת שחרית... ונוהגים שגם התוקע תקיעות דמיושב בלבד, אף שאינו תוקע הסדרים, מכל מקום אין פושט ה'קיטל' עד אחר גמר התפלה".¹⁶¹

כאמור נהגו בכמה קהילות ספרדיות להתעטף בטלית לתפילת מנחה. בעקבות זאת דן רבי רפאל יוסף חזן בעל 'חקרי לב' (תק"א-תקפ"א), מה הדין במקום שאין טליתות מצויות, האם מותר למי שיש ברשותו טלית להימנע מעטיפה כדי לכבד בה את הגדול ממנו, היינו, "כשמתפללין תפלת מנחה בבית, ובעל הבית חולק כבוד לרבו או למי שגדול ממנו ונותן לו טליתו, אי שפיר דמי, דמיחזי קצת כפורק עול מצוה מעליו... מנא לן שיהיה חייב לתתו לתלמיד חכם גדול בחכמה ויפסיד הוא המצוה?". מסקנתו היא: "לאו שפיר דמי, דמיחזי כפורק עול מצות מעליו... לאו שפיר דמי לכבד רבו או לגדול ממנו בטלית שלו".¹⁶²

לפסק זה לא הסכים רבי חיים יוסף דוד אזולאי החיד"א (תפ"ז-תקס"ו),

¹⁵⁹ מקור חיים, שם.

¹⁶⁰ עי' ספר מהרי"ל, מהד' מכון ירושלים, עמ' תלת-תלט; משנה ברורה, סי' נ"ו ס"ק ח'; בן איש חי, שנה א', פ' ויחי סעיף ח'.

¹⁶¹ מטה אפרים, סי' תקפ"א סעיף נ"ה.

¹⁶² חקרי לב, או"ח, סי' ד'.

והשיג עליו בהסתמך על מנהג נפוץ אצל הספרדים לכבד את הזולת בטלית: "ואני בעניי אומר, במטו מיניה דמר... פשוט שיוכל לכבד, וכן עמא דבר, וכן ראיתי שנהגו בפני רבנים מאורי אור ז"ל בעה"ק ירושלם ת"ו כמה פעמים, ואין פוצה פה".¹⁶³

שאלה זו חזרה ועלתה בפני נכדו של ה'חקרי לב', רבי חיים פאלאג'י החבי"ף (תקמ"ח-תרכ"ח): "נהגו באיזה מקומות כשמתפללים תפילת מנחה בבית של אדם אחד, ויש לבעל הבית טלית אחד של מצוה, ומכבד לאדם גדול או רבו ונותן לו טליתו, ונשאר הוא עצמו ערום בלתי אותה מצוה, אי שפיר דמי למיעבד הכי?". לאחר שקלא וטריא ארוכה ורחבה הגיע החבי"ף להכרעה שנקט בה זקנו: "אין לכבד לרבו או למי שגדול ממנו במצוה שבידו ומוטלת עליו לקיימה, בין שהיתה לו מעיקרא בין דנתנו אחרים, אין לכבד לאחר ולפרוק מעליו המצוה באופן שהוא מעצמו יפסיד המצוה".¹⁶⁴

מכאן אנו רואים כמה החשיבו פוסקים אלה את ההתעטפות בטלית בתפילת מנחה, שאף אם לא התעטף בה עדיין אלא שיש לו אפשרות להתעטף, אם מעביר זכות זו לזולתו הריהו מגלה זלזול במצוה. כל שכן מי שכבר נתעטף בטלית ואין לו צורך להעבירה לזולתו - ולזה מסכים גם הרב חיד"א - שעליו להישאר מעוטף בה, למען לא ישאר "ערום בלתי אותה מצוה" ולא יהא כמי שרוצה "לפרוק מעליו המצוה".

ענין נוסף טעון ביאור. כפי שכתב ה'חות יאיר' וכפי המנהג המקובל בכל קהילות אשכנז, נשארים עולי התורה ועושי המצוה במנחה מעוטפים בטלית עד אחר קדושה דוקא. מפני מה אין הם ממתינין בפשיטת הטלית עד סוף התפילה? דומה שהוא כעין סברתו של רבי ישראל איסרלין בעל 'תרומת הדשן' (ק"ן-ר"ד) לענין תפילין: "מה שראיתם ממני שאני חולץ תפלין מיד אחר הקדושה, כן נהגו רבותי קרובי מוהר"ר שלום ודודי הקדוש מוהר"ר אהרן ז"ל, דאפשר משום דצריכי גוף נקי, לכן אין להשהותם יותר מן החוב".¹⁶⁵ גם רבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (-קפ"ז) במנחה של תשעה באב "היה חולץ טלית ותפילין שלו מיד אחר קדושה".¹⁶⁶ מכאן שסברו רבותינו שעיקר התפילה

¹⁶³ שו"ת יוסף אומץ, סי' ס"ה. ועי' שער המפקד, נא אמון תרס"ח, דפים א-ג; ר"ע אבורביע, נתיבי עם, ח"א, ירושלים תשכ"ד, עמ' ח.

¹⁶⁴ שו"ת לב חיים, ח"א, סי' צ"א.

¹⁶⁵ כת"י של מהר"י מרפורק, הוא בעל 'תרומת הדשן', מובא במטה משה, סי' ז'. וכן כתוב בשמו בלקט יושר, או"ח, עמ' 15.

¹⁶⁶ ספר מהרי"ל, מהד' מכון ירושלים, תשמ"ט, עמ' רנז. ועי' קונטרס 'בית הכנסת הקדום' דק"ק ברלין, סיני, כרך יח (תש"ו), עמ' רכט. אפשר שכך נהגו כבר בזמן הגאונים כפי שמבואר בתשובתם המובאת בספר העיטור, ח"ב, ה' תפלין, שער א' חלק ו', עמ' 120: "כשחולץ, ממתין עד 'עושה שלום', או יחלוץ בסדר קדושה". 'סדר קדושה' היא אולי קדושה של חזרת הש"ץ או סדרא דקדושה של 'ובא לציון'.

הוא עד אחר קדושה וחוב הנחת טלית ותפילין אינו נמשך מעבר לזה. כך גם בענינו, כיון שבמנחה של שבת רוב הציבור אינו מעוטף בטלית, לא הנהיגו לעולי התורה להמשיך בעיטוף טלית יותר מעיקר התפילה.

באשכנז נהגו ש"גם העולה לתורה בתענית במנחה, והמוציא ספר תורה, והמגביהו וגוללו, וה'סגן', יתעטפו בטלית מפני כבוד התורה".¹⁶⁷ וכן בעיר ואם בישראל פפד"מ, "יחיד שעלה לתורה במנחה, נשאר עטוף בטלית עד אחר ק"י שבת חזרת הש"ץ".¹⁶⁸ על מנהג זה שמרו גם בני ארצות סמוכות לאשכנז. **בהונגריה** "העולים לתורה במנחה של שבת היו מתעטפים בטלית... ולא היו פושטים אותו אלא לאחר קדושה".¹⁶⁹ אף **בהולנד** "בשבת במנחה או בתענית צבור במנחה, כל מי שכובד בעליה לתורה או להוצאה והכנסה או להגבהה וכו' לבש טלית, והוריד הטלית לאחר קדושה בחזרת שמונה עשרה".¹⁷⁰ כך בקהילה הפורטוגזית **בלונדון** נהגו "במנחת שבת, כל מי שעוסק באיזה מצוה, כגון החזן או הגולל והעולים בתורה, מתעטפים בטלית, ובאמשרדס כל הצבור לובשים טלית במנחת שבת".¹⁷¹ בבתי כנסת כמנהג אשכנז **בארץ ישראל** לא נטשו מנהג אבות זה, לפיכך "כל מקבלי המצוות במנחה מתעטפים בטלית ונשארים בה עד אחר קדושה",¹⁷² הן במנחה של שבת והן במנחה של תענית ציבור.¹⁷³

המתעטף לכבוד ציבור, מברך או לא?

המתעטפים בטלית משום כבוד הציבור, כאשר הם מתעטפים מבעוד יום לכאורה עליהם לברך עליה. כך כתב ה'חות יאיר': "המתעטפים בטלית להתפלל בערב שבת בצבור, או לאמר קדיש, אל יברך, אלא אם כן יתעטף בעוד היום גדול".¹⁷⁴ מדבריו מובן, שבעוד היום גדול הריהו מברך. כמו כן כתב ה'חות יאיר' כי בקהילה "שאינן להם רק טלית אחד או ב'... זה שיש לו

¹⁶⁷ סדר עבודת ישראל, עמ' 5.

¹⁶⁸ מנהגי פפד"מ - קובץ ר"י היינריך (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

¹⁶⁹ ר"י טויסיג, בית ישראל השלם, חלק ח', מהדורא תנינא, עמ' רפד.

¹⁷⁰ מנהגי ק"ק האג, כת"י ר"ש לויסון, הוספות הנכד, עמ' ד'; מנהגי אמשרדס - קובץ ר"מ נאגר (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

¹⁷¹ רש"ט גאגין, כתר שם טוב, ח"א, עמ' ה.

¹⁷² הרב יעקב שטרנפלד, 'מנהגי ק"ק אהבת תורה', בתוך: ספר היובל של קהילת 'אהבת תורה' בחיפה, חיפה תש"ן, עמ' 63.

¹⁷³ שם, עמ' 143.

¹⁷⁴ מקור חיים, סי' י"ח סעיף א', קיצור הלכות.